

MÜXTƏLİF SİSTEMLİ DİLLƏRDƏ ONOMASTİK TERMINLƏRİN TƏDQIQI

Günay Dilqəm qızı Aliyeva
ADPU, Filologiya fakültəsi, Xarici Dillər Mərkəzi

Xülasə

Açar sözlər:*onomastika, şəxs adları, xüsusi adlar, məktəb, ingilis dili, Azərbaycan dili*

Məqalədə müxtəlif sistemli dillərdə onomastik terminlər tədqiq olunur. Məqalədə qeyd olunur ki, onomastik terminlər hər bir dildə xüsusi sosial işarələr hesab olunur.

Dilçiliyin son illərdəki inkişafının mühüm nailiyyətlərindən biri yeni bir dilçilik sahəsinin - onomastikanın yaranması və formalaşmasıdır. İngilis dilçiliyində bu məsələ geniş şəkildə S.Potter, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq onomastika məsələlərinin sistemli şəkildə uğurlu həlli və geniş tədqiqi isə A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır.

Onomastika bir elm sahəsi kimi xüsusi adları (insan adları, coğrafi adlar, tayfa adları və s.) öyrənir və tədqiqat obyektindən asılı olaraq antroponimika, toponimika, etnonimika və s. bölmələrə bölünür. Müxtəlif sistemli dillərdə şəxs (xüsusi) adlarının özəl xüsusiyyətləri, onların mahiyyəti, sistemi, yaranması, mənşəyi, məna əsası, yayılma regionu, quruluşu, inkişaf tarixi, təkmilləşməsi, üslubi imkanları, bir dildən başqa bir dilə transliterasiyası antroponimikanın əsas problemlərindən hesab edilir və bu məsələlər həmişə vacib hesab edildiyi üçün xüsusi aktualıq kəsb edir.

Bununla yanaşı, onomastik vahidləri düzgün təhlil etmək, onları qorumaq, nəsil-dən-nəslə ötürmək ümumi mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan onomalogiyanın müstəqil bir nəzəri dilçilik şöbəsi kimi formalaşması zəruri hesab edilir.

Britaniya adları və soyadları əsasən 4 geniş kateqoriyaya bölünür: 1) atanın adı; 2) peşə-sənət adı; 3) təsviredici adlar; 4) yer bildirən adlar.

Azərbaycan onomastika məktəbinin əsası A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. O, şəxs adları, ad və insan anlayışı, eləcə də onların sistemini ümumi dilçilik baxımından təhlil etmiş, əsl şəxs adlarının yaranma səbəbini, onların leksik-semantik qruplarını müəyyənləşdirmişdir.

Tədqiqat işində təsviri, təhlil və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində həmçinin induksiya, deduksiya, tarixi təsvir və sistemli təhlil və hermenevtika metodlarından da istifadə edilmişdir. Məqalənin aktualığı qeyd olunub.

Alyeva G.

THE INVESTIGATION OF THE ONOMASTIC NOTIONS IN LANGUAGES BELONGING TO DIFFERENT SYSTEMS

Summary

Key words: *onomastics, personal names, proper names, school, the English language, the Azerbaijani language*

The article deals with the investigation of the notions of onomastics in languages belonging to different systems. It states that onomastic units are considered to be special social signs in each of the language. One of the major achievements of linguistics in recent years is the creation and formation of a new field of linguistics - onomastics. In English, this issue is broadly related to the name of S. Potter. A number of important issues in the history, language and multidisciplinary life of the people, the characterization of the whole vocabulary structure of the language, revealing important laws on language history, dialectology and style, history, ethnography, sociology, geography and other sciences have been touched upon in the article. Besides, proper analysis of onomastic units, their protection, and their transmission from generation to generation are meant to be of great importance as an integral part of the overall culture. From this point of view, it is necessary to form onomology as an independent theoretical department of linguistics.

The article states that the British names and surnames are divided into four broad categories. They are known to be the following: 1) fathers' names; 2) the names of professions; 3) descriptive names; 4) place names.

The article states that the foundation of the Azerbaijan onomastics are related to the name of A. Gurbanov as well. He analyzed the names, names, and concepts of the person, as well as their system in terms of common linguistics, and identified the lexical-semantic groups for the origin of real person names.

Descriptive, analysis and synthesis methods are used in the investigation of the article. The methods of induction, deduction, historical description and systematic analysis and hermeneutics are also used in the research. The actuality of the article has been stated in the article.

Алиева Г.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В ЯЗЫКАХ, ПРИНАДЛЕЖНЫХ РАЗЛИЧНЫМ СИСТЕМАМ

Резюме

Ключевые слова: *ономастика, личные имена, имена собственные, школа, английский язык, азербайджанский язык.*

Статья посвящена исследованию понятий ономастика в языках разных систем. В нем говорится, что ономастические единицы считаются

особыми социальными знаками в каждом языке. Одним из главных достижений лингвистики за последние годы является создание и формирование новой области лингвистики - ономастики. На английском языке этот вопрос широко связан с именем С. Поттера. Ряд важных вопросов в истории, языковой и междисциплинарной жизни людей, характеристика всей словарной структуры языка, выявление важных законов по истории языка, диалектологии и стиля, истории, этнографии, социологии, географии и других наук имеют были затронуты в статье. Кроме того, надлежащий анализ ономастических единиц, их защита и их передача из поколения в поколение должны иметь большое значение как неотъемлемая часть общей культуры. С этой точки зрения необходимо сформировать ономологию как самостоятельный теоретический отдел лингвистики.

В статье говорится, что британские имена и фамилии делятся на четыре широких категории. Известны следующие имена: 1) имена отцов; 2) названия профессий; 3) описательные имена; 4) топонимы.

В статье говорится, что основы азербайджанской ономастики связаны с именем А.Гурбанова. Он проанализировал имена, имена и понятия человека, а также их систему с точки зрения общей лингвистики, и определил лексико-семантические группы для происхождения имен реальных людей.

При исследовании статьи использованы методы описания, анализа и синтеза. Методы индукции, дедукции, исторического описания и систематического анализа и герменевтики также используются в исследовании. Актуальность статьи была изложена в статье.

Annotasiya. Məqalədə müxtəlif sistemli dillərdə onomastik terminlər tədqiq olunur. Dildə mövcud olan xüsusi adlar *onomastika* kimi adlandırılır. Məqalədə qeyd olunur ki, onomastik terminlər hər bir dildə xüsusi sosial işarələr hesab olunur.

Dilçiliyin son illərdəki inkişafının mühüm nailiyyətlərindən biri yeni bir dilçilik sahəsinin - onomastikanın yaranması və formalaşmasıdır. İngilis dilçiliyində bu məsələ geniş şəkildə S.Potter, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq onomastika məsələlərinin sistemli şəkildə uğurlu həlli və geniş tədqiqi isə A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Onomastika bir elm sahəsi kimi xüsusi adları (insan adları, coğrafi adlar, tayfa adları və s.) öyrənir və tədqiqat obyektindən asılı olaraq antroponimika, toponimika, etnonimika və s. bölmələrə bölünür. Bu məsələlər məqalədə geniş şəkildə araşdırılır və nümunələrə əsaslanaraq təhlil edilir.

Müxtəlif sistemli dillər qrupuna aid olan ingilis və Azərbaycan dillərindəki şəxs (xüsusi) adlarının özəl xüsusiyyətləri, onların mahiyyəti, sistemi, yaranması, mənşəyi, məna əsası, yayılma regionu, quruluşu, inkişaf tarixi,

təkmilləşməsi, üslubi imkanları, bir dildən başqa bir dilə transliterasiyası antroponimikanın əsas xüsusiyyətləri məqalədə geniş şəkildə araşdırılır.

İngilis dilində “Milli bioqrafiya lüğəti”ni (The Dictionary of National Biography) açıb adları oxusaq, həmin dəqiqə bir çox adların müəyyən mənə daşıdıqlarını görə bilərik (1). Həmin adlardan bəziləri yer adları, bəziləri isə ingilis dilində mövcud olan xüsusi adlardır, lakin onlara şotland, hətta uels, irland, holland, skandinav, yaxud digər xarici dillərdə də rast gəlmək olur.

Məlumdur ki, dilin ilkin mərhələlərində yaranan sözlər adlar şəklində olmuş və bütün ilkin adlar da xüsusi adlar olmuşlar. Məsələn: *man* (insan, kişi), *animal* (heyvan), *tree* (ağac) kimi ümumi adlar, *courage* (cəsarət), *ferocity* (qəddarlıq), *greenness* (gənclik) və *still* (sakit, tərpənməz) kimi mücərrəd adlar inkişaf etmişdir. Xüsusi adlar yalnız bir şəxsə, yerə və əşyaya aid olan əlaməti əks etdirir. İbtidai insan hiss edirdi ki, işarə və referent arasındakı əlaqə yaxın və mərhəmdir. Danışıqda adın mənasız olması həmin adı daşıyan şəxsə təhqir gətirə bilər (2, s.160).

Qədim anqlo-saksonlar oğul və qızlarına ad qoyarkən düzgün müəyyən edilmiş prinsiplərə əməl edirdilər. Bu bir faktdır ki, onlar ad qoymağı çox ciddi qəbul edirdilər. Məsələn: *Alf-red*, *Cuth-bert*, *Dun-stan*, *Ed-mund*, *Her-bert* və *Winni-fred* adlarında olduğu kimi, adların çoxu iki mənə daşıyırdı. Onlar iki əlaməti və ya mənanı özündə əks etdirirdi. Bu əlamətlər dəyişir, təkrarlanır və ailə üzvləri arasında fərqləndirilirdi. Qədim ingilis adları alliterasiya edilirdi və nəsil-dən-nəslə ötürülürdü. Müşahidələr göstərir ki, bütün qədim ingilis poeziyası alliterasiya hadisəsinə məruz qalmışdır. S.Potter yazır ki, adlarda sait alliterasiyası ən ümumi hal idi. İngilis dilində 70 ad var ki, onların əvvəlində başlanğıc saitlər işlənir (16, s. 46). Məsələn: Uesseks kralı *Æcgbeort* (Æcgbeorht), Əzelvulf ata (father of *Æthelwulf*) və Böyük Əlfredin babası (grandfather of *Ælfred the Great*) və s. Ata adları oğul adlarından mövzu dəyişikliyi ilə fərqlənir və onların hər ikisinin mövzusu nəvə adlarında təkrarlanırdı. Onlar inanırdılar ki, öldükdən sonra ruhları nəvələrinə keçəcəkdir. Bəzən uşaq ata və anasının adından ancaq bir əlaməti qəbul edirdi. Odur ki, müqəddəs Vulfstan, Vörsesterin Norman Yepiskopu, adının 1-ci hissəsini anası Vulfqifun (*Wulfqifu*), 2-ci hissəsini isə atası Ətelstanın (*Æthelstan*) adından götürmüşdü. Qədim ingilis adlarının bəzisi yunan dilindən tərcüməyə oxşayır. *God-wine* yunanca *Theó-philos*; *Doro-thy* (latınca *Godiva*) yunanca *God-giefu* adından yaranmış (yaxud *Theodore*), müasir dildə *Seabright* adı isə *Sigebeorht* (*Nico-phanes*) mənalarını verir (12, s. 135).

Anqlo-sakson İngiltərəsində qadınlar və kişilər normal olaraq yalnız bir ad daşıyırdılar. Fərqləndirən epitetlər nadir hallarda adlara əlavə edilirdi: atanın adı (*Ælfrēd Æðelwulfing* ‘son of *Æthelwulf*’ Əzelvulfun oğlu), təsviredici (*Ēadweard sē langa* ‘tall Edward’ uzun Edvard), rütbə (*Cynewulfprēost* ‘priest’ keşiş Künevulf), yaxud peşə (*Ēadmund fugelere* ‘fowler’ quşbaz Edmund). Bununla belə, onlar soyadlar deyildi (3, s. 90).

Norman işğalından sonra İngiltərədə dini adlar dəbə düşdü. Bu adlardan Meri (Mary) və Con (John) daha asan qavranılırdı və çox işlədilirdi. L.Çarlz yazır ki, hətta bu gün belə qərbdə, xüsuilə İngiltərədə Meri (Mary) və Con (John)adları ən ümumi və çox işlənən xristian adları hesab olunur. Bu adlarla yanaşı Ən (*Ann(e)*), Elizavet (*Elizabeth*), Deyvid (*David*), Maykl (*Michael*) və Piter (*Peter*) adları da işlənir. Con (*John*)adı “Allah mərhəmətlidir” (God is gracious!) mənasını verir (3, s. 150).

Giriş

Britaniya soyadlarının təxminən 50 faizi müxtəlif növlü yer adlarından yaranmış və ona görə də onlar 4 əsas kateqoriyanın sonuncusuna aid edilir. Məsələn, Simpson adı: ailə bir vaxtlar həmin adla (Simpson - nəzərdə tutulur) Berkşir (Berkshire) adlı qədim kənddə yaşayıbsa, “Qiyamət günü” kitabında *Swinestone*, qədim ingilis dilində */Signewines tūn/* “Sinevayn təsərrüfatı” (farmstead of Signewine) mənasını verir, o halda hətta Simpson (*Simpson*)adı da birinci qrupa deyil, sonuncu qrupa aid ola bilər. Əks halda, Simpson “Simonun, yaxud Simeonun oğlu” (the son of Simon or Simeon) mənasını verərdi. Skandinav dilində */-son/* sonluğu (danimarka dilində */-sen/*, isveç dilində */-son/*) tədricən qədim ingilis dilində ata adını əks etdirən */-ing/* şəkilçisini əvəz edir: ‘*Aethelwulfing*’ (Ətelvulfun oğlu). Orijinal xristian adı dəyişməyə bilər, yaxud qismən dəyişər, məsələn, tipik ingilis adları *Johnson* “Conun oğlu” və *Wilson* “Vilin oğlu”, yaxud *Addison* “Ədin oğlu” adlarında olduğu kimi modifikasiya oluna bilər, yəni *son of Adam* “Adəmin oğlu” (6, s. 150).

Bütün texniki peşə adları özlərində təsviredici adlarda təsadüf olunan müəyyən ağırlıq və dəqiqlik daşıyırdı. *Long* (uzun) və *Lang*, *Strong* (güclü) və *Strang*, *Short* (qısa, kiçik) və *Little*, *Broad* (geniş, böyük) və *Large* kimi adları nümunə göstərə bilərik. Bu kimi adlar tamamilə hərfi mənada qəbul edilə bilər. Digərləri daha çox diqqət tələb edir və bu cür adlar müasirlərdən az fərqlənir. ‘*Black and White*’ (Ağ və qara) müvafiq olaraq ‘dark, brunette and fair, blond’ (“qara, tünd, qarabuğdayı və açıq, sarışın”) mənalarını ifadə edir. *Sharp* (iti, sivri; kəskin) sifəti ‘quick-witted, clever’ (ağıllı, hazırcavab) mənasından daha çox ‘acute’ (kəskin) mənasını ifadə edir (5, s. 112). Onun antonimi olan *blunt* (küt; kobud) isə ‘plain-spoken, abrupt’ (kəskin, kobud) mənasını ifadə edir. *Moody* ‘courageous, high-spirited’ (qaraqabaq, qaradınməz; hərdəmxəyal) sifəti isə ‘wilful, stubborn’ (cəsəretli, mərd; tərs, inadçı) mənalarını ifadə edir, lakin U. Şekspirin dövründə o, indiki mənasında işlənməmişdir. Adlandırma dövründə *stout* ‘möhkəm, davamlı; mərd, igid’ sifəti ‘valiant, brave, resolute’ (qoçaq, igid, qəhrəman) mənasını ifadə edirdi. O, XIX əsrə kimi ‘fat, corpulent’ (kök, gombul) mənasında işlənməmişdir (7, s.145).

Qədim ingilis dilində təsadüf olunmayan, lakin müasir roman dillərində feil+isimlə ifadə olunan tamamlıqdan ibarət olan *Drinkwater* (‘drink’- içmək,

‘water’- su) və *Turnbull* (‘turn’ – çevirmək, yıxmaq, ‘bull’- öküz) kimi adlar çoxluq təşkil edir. Heystinqz döyüşündə Roland mahnısını oxuyan Norman ordusunun başçısı Taillefer ‘dəmir kəsən’ /*Taillefer*/ adını daşıyırdı. Aşağı təbəqədən doğulan həmin hertfordşirli gənc, tədricən IV Arian papası (1154-9) olur və Nikolas Breykspir (Nicholas *Breakspeare* - “dəmir, nizə sındıran, kəsən”) kimi tanınır. Kral Con ilk dəfə XVI əsr tarixçiləri tərəfindən Ləklənd *Lackland* - “torpaqsız, torpağı olmayan” adlandırılmış, latın və fransız səlnaməçiləri tərəfindən isə /*sine terra*/, yaxud /*sans terre*/ kimi təqdim edilmişdi. Moizələrində tənqidçi H.Latimer cənab Con Ləklətin (John *Lacklatin*) adını “ətinasız, laqeyid” keşişi təsvir etmək üçün işlətməmişdir. O, öz pəmfletlərində C.Trokmorton (John *Throckmorton* – ‘güclü insan’) adını *Martin Marpreleyt* (*Martin Marprelate*) təxəllüsü kimi qəbul etmişdi (7, s. 100).

İngilis adlarının ən geniş yayılmışı /*Sakspere*/ (*S* hərfi *Sh* birləşməsinin yerinə) formasında yazılmışdır. Belə adlara 1248-ci ildə Qlousterşirdə keçirilən məhkəmədə işlədilən adlar arasında rast gəlmək olar (III Henri 32, rol 274, Henry III). T.Fuller “İngiltərənin dəyərləri” (Worthies of England) adlı əsərində U.Şekspir (W.Shakespeare) adının mənasından asılı olmayaraq onu romalı şair Martiala bənzədərək ‘mübariz səslənən soyadı’ kimi ifadə etmişdir (8, s.90). *W.Shakespeare* “nizə daşıyan şəxs” spear-carrying individual) adı *Shakeshaft*, *Shakelance* və *Wagstaff* kimi adlarla müqayisə edilə bilər. *Brisbane* Avstraliyada Kvinlendin paytaxtıdır, bu şəhər adını ilk rəhbəri cənab T.Makdouqal Brisbeyn (T.Makdouqall Brisbane) (fransızca *briser* “sındırmaq” *to break* + Şimali ingiliscə *bane* “sümük” *bone*, yəni “sümük sındıran” mənasını verir) adından götürmüşdür. Darbişir *Copestake* (Yorkşir dialektində *Capstick*) ‘taxtakəsən’ mənasını verirdi (fransızca *couper* ‘kəsmək’ *to cut* + *stake* ‘taxta, dirək’) və *Boutflower* ‘dəyirmançı’ (miller) mənasını verirdi (9, s.150). Digər feil+isim quruluşunda ifadə olunan tamamlıqdan ibarət olan adlar: *Dolittle* (‘do’- etmək, ‘little’ az), *Hakluyt* (‘hack’- kəsmək, doğramaq, ‘little’ - az), *Gathercole* (‘gather’ toplamaq, *cole* (charcoal) ‘kömür’, ‘daş kömür’, yaxud ‘kələm’ *cabbage* mənasında), *Lovejoy* (‘love’- sevmək, ‘joy’- sevinc, fərəh, şadlıq) və *Makepeace* (‘make’- etmək, hazırlamaq, ‘peace’- sülh) (10, s.89).

Şəxs (antroponimik) terminologiyasının öyrənilməsi bir çox çətinlik və qeyri-müəyyənliklə bağlıdır. Ailə adlarının yazılışı tarix boyunca bilərəkdən dəfələrlə dəyişdirilmişdir. Diqqətsiz yazarlar bilmədikləri adları saxtalaşdırırdılar. Məsələn, “Zəvvarın tərəqqisi” (The Pilgrim’s Progress) əsərinin müəllifinin soyadı /Bunyan *Ap-*/, yaxud /*Ab-Annian*/ kimi 32 müxtəlif yazı formaları ilə yazılmışdır. İngilis şəxs adlarının daha ətraflı tədqiqi ixtisaslaşmış arxiv işçiləri tərəfindən kənd-kənd gəzib məlumat yığılaraq aparılırdı (11, s.100).

İngiltərədə elə şəhər və ya kənd yoxdur ki, nə zamansa insanlar onun adını öz ailə üzvlərindən hər hansı birinə verməmiş olsun. Tarixi, coğrafi, linqvistik və bəşəri yer adlarına davamlı olaraq maraq var idi. S.Potterin yazdığına əsasən

müəyyən etmək olur ki, elə adlar var ki, həmin dəqiqə bizə nəsə bir məna verir (16, s. 56). Məsələn, *Ashbourne* ('ash'-kül, 'bourne'-keçid), *Castleton* ('castle'-qala, 'ton-yer, sahə'), *Kingsbridge* ('king' - kral, 'bridge' - körpü), *Newhaven* ('new'-yeni, 'haven'-liman), *Northwood* ('north'-şimal, 'wood' - meşə)və *Orchardleigh* ('orchard'-bağça, 'leigh'-gül çələngi). Bəzi adlar isə insanlarda ehtimal, güman oyada bilir. Məsələn: *Whitacre* 'white acre or field' (ağ torpaq, yaxud tarla), *Whitmore* 'white more' (daha çox ağ) və *Whitsunday* 'White Sunday'birləşməsindən yaranmışdır. Digər nümunələri müqayisə edək: *break* (fasilə) *breakfast* (səhər yeməyi), *cave* (mağara) *cavern* (mağara), *coal* (kömür) *collier* (şaxtaçı), *croup* (sağrı) *crupper* (quşqun), *feet* (ayaqlar) *fetter* (buxov) və *fetlock* (fırça), *food* (ərzaq) *fodder* (yem) və s. (13, s. 100).

Bu qəbildən olan digər nümunələr *Cranborne*, *Cranbourne*, *Cranbrook*, *Cranwell* "durnaların çay keçidi" (cranes' stream), *Cranfield* "durnaların tez-tez gəzdikləri düzənlik, yaxud açıq sahə" (field or open space frequented by cranes), *Cranford* və *Carnforth* "durnaların çay keçidi" (cranes' ford), *Cranmere* və *Cranmore* "durnaların gölü" (cranes' mere or lake), *Preston* "keşişlərin yaşayış yeri" (priests' enclosure), *Prestbury* "keşişlərin yaşadığı yer" (priests' manor), *Presthope* "keşişlərin yaşadığı ərazi" (priests' hope or valley), *Prestwich* və *Prestwick* "keşişlərin südçülük təsərrüfatı" (priests' dairy-farm), *Shipbourne*, *Shiplake* və *Shiplate* "qoyunların yuyunduqları kiçik çay" (sheep stream, stream where sheep were washed), *Shipden* "qoyun dərəsi" (sheep valley), *Shipham* "qoyun ferması" (sheep homestead) və *Shipmeadow* "qoyun otlağı" (sheep meadow), Qərbi Raydinqdə həm *Shepley*, həm də *Shipley* formalarına da rast gəlmək olur (14, s.56).

P.Loqan bu cür adlara aşağıdakı nümunələri təqdim edir: *Acton* "palıd hasarı" (oak enclosure), *Bradbourne*, *Bradwall*, *Bradwell* "geniş axın" (broad stream), *Bradden* "enli vadi" (broad valley), *Bradley* "geniş, yaxud açıq otlaq sahəsi" (broad field or lea), *Bradshaw* "geniş meşə" (broad wood), *Hampden* "təsərrüfat yerləşən sahə" (valley with a homestead), *Hampstead* "malikanə, təsərrüfat" (homestead), *Standen* və *Stanhope* "daşlı dərə" (stony valley), *Standish* "daşlı otlaq" (stony eddish or pasture), *Standon*, *Stanlawe*, *Stanlow* "daşlı təpə" (stony hill), *Stanfield* və *Stanley* "daşlı sahə" (stony field or lea) və *Stanwell* "daşlı bulaq və kiçik çay" (stony spring and stream) (14, s. 90).

Adların nə cür işlənməsinə əmin olmaq istəyiriksə, o halda onların ciddi elmi tədqiqinə çox vaxt sərf etməliyik. Hər bir məhsuldar yazını incəliklə, dəqiqliklə tədqiq etmək lazımdır. Bu halda bir çox dilləri və dialektləri bilmək də tələb olunur. Şəhər, qala, qraflıq, kilsə əraziləri, kiçik qəsəbə və kəndlər, mehmanxanalar, yollar, cığırlar, körpülər, dağlar, dərələr, qayalar, adalar, meşələr, düzənliklər, tarlalar, çaylar, göllər, bulaqlar diqqətli müşahidəçi üçün inanılmaz dərəcədə terminoloji və onomoloji zənginlik və çeşidlilik açıqlayır. Bəzi adlar uzun

illər əvvəl unudulmuşdur. Bir çox adlar isə hələ də anlaşılmaz qalır və yüksək ixtisaslı onomoloqları belə çaşdırmaqda davam edir (15, s. 89).

Bu yazılı formalara nığah, girov, icarə müqaviləsi, rüsum haqqları və s. kimi sənədlərdə rast gəlmək olur (16, s. 67). Bu sənədlər Britaniya Muzeyində, İctimai Əlyazma idarəsində və qraflıq arxivlərində saxlanılır. İngiltərə torpaq haqqında xülasə, onların miqyası, dəyəri, mülkiyyəti, öhdəliyi 1086-cı ildə normanlı Vilyamın (Onu çox vaxt 'Fateh Vilyam' William the Conqueror adlandırırlar) əmrilə hazırlanmış "Qiyamət günü" (*Domesday book*, yaxud *the book of Judgment; the Day of Judgment*) adı ilə tanınan kitabda cəmlənmişdi. Bu yazıları toplayan tədqiqatçılar onları xronoloji ardıcılıqla sıralamışlar. Onları izah etməzdən əvvəl, o, ən azı üç əsas dəlilə - yerli tarixə, yerli coğrafiyaya və müasir dəyişdirilməmiş tələffüzə əsaslanmalı idi (17, s. 130).

G.Redmonds yazır ki, müasir ingilis dilindən az dəyişikliklə müşahidə olunan xüsusi adların mənalarını belə izah etmək olar:

Anstey 'pəyə, dar çıxır' (one sty, narrow path);

Aston, Weston, Norton, Sutton, Middleton, Milton 'şərq, qərb, şimal, cənub və orta yaşayış yeri' (east, west, north, south and middle enclosure);

Barton 'arpa tarlası, ucqar ev' (barley enclosure, outlying grange);

Bentley 'qamışlı otlaq' (reedy grass);

Bolton 'mülk yeri, malikanə' (manor-house enclosure);

Buckland 'kirayəyə götürülən ərazi' (bookland, land held by charter);

Burton 'qala divarları ilə möhkəmləndirilmiş mülk' (fortified enclosure);

Carleton, Charlton, Chorlton 'azad kəndlilərin torpağı';

Chilton 'uşaqların, yaxud gənc zadəganların qaldığı yer' (enclosure of the children or young noblemen);

Compton 'dar dərədə sahə' (enclosure in a narrow valley);

Denton 'zəmidə sahə' (enclosure in a dale);

Ditton 'xəndəkli, novlu yer' (enclosure by a dike or ditch);

Grafton 'kiçik bağçada, yaxud bağçanın yanında yer' (enclosure in or near a grove);

Handley, Hanley, Henley, Healey, Heeley 'yüksək otlaq, yaxud açıq sahə' (at the) high lea or clearing);

Hardwick 'südçülük ferması' (herd dairy-farm);

Hatfield 'süpürgə kolu yetişən açıq sahə, yaxud tarla' (field or open land where heather grew);

Hatton 'çöldə, boş yerdə sahə' (enclosure on a heath);

Hilton 'hündür yerdə sahə' (enclosure on a hill);

Hopton 'dərədə sahə' (enclosure in a hope or valley);

Horton 'palçıqlı ərazidə sahə' (enclosure on muddy land);

Hutton 'yumşaldılmış ərazidə sahə' (enclosure on the hough, hoe, hoo, or spur of a hill);

Langley ‘uzun otlaq, yaxud açıq tarla’ (long lea or clearing);
Marston ‘bataqlıqda yer’ (enclosure by a marsh);
Marton ‘göl, yaxud gölməçə yaxınlığında sahə’;
Morley ‘bataqlıq sahəsi’ (moor lea or clearing);
Stratton, Stretton ‘Romaya gedən yolda sahə’;
Studley ‘atlar üçün otlaq sahəsi’ (clearing for horses);
Swanton ‘yumor. gənc aşıqlər, yaxud donuz otaranlar üçün sahə’;
Tunstall ‘ferma sahəsi’ (farm site);
Waltham ‘düzənlikdə, yaxudmeşədə sahə’;
Wootton, Wotton ‘meşədə sahə’ (18, s. 164).

İngilis dilində *Stafford* və *Trafford* adlarının bir neçə dəfə müxtəlif mənalarda işləndiyini görmək olur (19, s. 200). Stafordşirdə (Staffordshire) işlədilən *Stafford* (*stæpford*) ‘cığır, yol kənarındakı keçid’ (the ford by a path) mənasını ifadə edir. Lakin şərqi və qərbi Dorsetdə işlədilən *Stafford* (*stān ford*) ‘daş keçid’ (stone ford) mənasını əks etdirir. *Trafford* adının fakt olaraq 3 mümkün mənşəyi var. Biri Çeşirdə işlədilən *Traffords* (*trog ford*) ‘dərədə keçid’ (ford in a valley) mənasındadır. Mançester yaxınlığındakı Lənkaşirdə işlədilən *Trafford* ‘Roman yolunda olan keçid’ (ford on a Roman road) mənasını verir. Nəhayət, Nortamptonşirdə (Northamptonshire) işlədilən *Trafford* (*træppeford*) ‘susamuru-tələ keçidi’ (otter-trap ford) mənasını ifadə edir (20, s. 200). Bu formalar sübutla təsdiq olunmuş ilkin formalardır. Digər çoxmənalı mənşəyi olan ümumi adların bir qismi bunlardır /*Broughton, Hampton, Milton, Shirley, Walton*/. *Broughton* /*brōc tūn*/ ‘kiçik çay yaxınlığındakı qoruq’ (farm by a brook), yaxud /*burh tūn*/ ‘möhkəmləndirilmiş mülk yaxınlığındakı qoruq’ (farm by a fortified manor), yaxud /*beorg tūn*/ ‘təpə yaxınlığındakı qoruq’ (farm by a barrow or hill). *Hampton* /*hām tūn*/ ‘ev təsərrüfatı’ (home farm), yaxud /*hamm tūn*/ ‘çaybasar çəmənliklə əhatə olunan qoruq, sahə’ (farm in an enclosed water-meadow), /*þæmhēa (ha)n tūne*/ ‘yüksək sahədə’ (at the) the high farm mənalərini verirlər. *Middleton* kimi *Milton* da ‘orta qoruq, sahə’ (middle farm) kimi başa düşülür. Amma ilkin formalar /*mylin tūn*/ ‘toplaşmaq üçün olan sahə’ (mill farm) mənasını verir. ‘Shirleys’ /*scīr lēah*/ adının qədim ingilis dilində müxtəlif mənaları vardır. Şörlizdən aşağı və yuxarı yerlərdə o şəraitə uyğun olaraq müxtəlif mənalarda işlədilə bilər: ‘gözəl otlaq’ (bright lea), ‘əraziyə məxsus olan otlaq’ (lea belonging to the shire), yaxud ‘əraziyə aid müzakirələrin keçirildiyi otlaq sahəsi’ (lea where the shire moot was held). *Walton* adının dörd mümkün izahı vardır: /*Wēala tūn*/ ‘Britonların, yaxud Britaniya qullarının təsərrüfatı’ (farm of the Britons or of the British slaves), /*weald tūn*/ ‘çöldə, biyabanda sahə’ (farm in a weald), /*weall tūn*/ ‘Roman divarı yaxınlığında sahə’ (farm near a (Roman) wall), xüsusilə qərb tərəfdə /*wælle tūn*/ ‘bulağı, yaxud quyusu olan ərazi’ (farm with a spring or well) (21, s. 16).

Yerli nomenklaturaların əsl elmi tədqiqi 1901-ci ildə İngiltərədə başlamışdır. O vaxt V.V.Skit “Kembriçşirin yer adları” (The Place-Names of Cambridgeshire)

adlı kitabını çap etdirmişdi. Bu kitabda bir neçə dəfə qeyd edilmişdi ki, Skit alim H.Brədlı tərəfindən həvəsləndirilmiş və ruhlandırılmışdır. Skit və Brədlı tezliklə 1923-cü ildə "İngilis yer adları cəmiyyəti" (English Place-Name Society) adlı cəmiyyət yaradan cənab A.Moer ilə birləşdilər. Cəmiyyətə Britaniya Akademiyası və Ridinq universitetindən F.Stenton (Frank Stenton) və Lund universitetindən E.Ekvol himayəçilik edirdilər. Səhsiz-hesabsız alimlər, fərdi tələbələr, arxiv işçiləri, kitabxanaçılar, kuratorlar, müəllimlər, məktəblilər cəmiyyətin işinə məmnunluqla kömək edirdilər.

"Qraflıq haqqında tədqiqlər" (County Surveys) ildən-ilə genişlənir, inkişaf edir, yerli arxeologiya, tarix, coğrafiya və regional dialektlərin bu gününə və keçmişinə aid biliklərə əlavələr edilir.

"**Kitabi Dədə Qorqud**" - Oğuz tayfalarının dilində Dədəm Qorqudun kitabı kimi adlanır. Oğuz türk dastanı hesab olunur. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının ən qədim yazılı abidəsidir (XI-XII əsrlər).

Kitabi-Dədə Qorqud dastanı onomastikanın tədqiqində xüsusi mənbə hesab olunur. Dastanda insan adları, coğrafi adlar, tayfa adları və s. xüsusi olaraq işlədilir.

Dastanlarda çox adı çəkilən qəhrəmanlardan biri də Bayandır xandır. Dastanın orijinalında Bayandır xan "Qamğan oğlu xan Bayandır", "Xanlar xanı xan Bayandır" kimi təqdim olunur. Məlum olduğu kimi dastandakı gənc qəhrəmanlara adı Dədə Qorqud verir. Bu müdrik ağsaqqal isə hər kəsə gördüyü işə, tutduğu əmələ layiq ad qoyur (22, s. 5). Məsələn, döyüşdə buğa öldürən qəhrəman "**Buğac**" adlandırılır. Dastanda Buğacın məhz buğa öldürməsinə görə bu ada layiq görüldüyü xatırladılır. Dastanda yazılır: "Bayandır xanın ağ meydanında bu oğlan cəng etmişdir. Bir buğa öldürmüş. Sənin oğlun adı Buğac (xan) olsun. Adını mən verdim, yaşını Allah versin dedi").

"Kitabi-Dədə Qorqud"da maraqlı və yaddaqalan obrazlardan biri də daha çox "Qaraca Çoban" kimi tanıdığımız "Qaracıq Çoban"dır. Bu ad qəhrəman, cəsur obrazının ifadəsidir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da ağ, sarı və başqa rəng adları ilə əlaqədar şəxs adlarına da (bəzən ləqəblərə də) təsadüf olunur.

Təbii ki, "Dədə Qorqud"da "qara" rəngin həmişə bədbəxtlik rəmzi kimi təqdim olunmur. Qara igidlik, cəsurluq, güclülük kimi mənalar da əks etdirir. Lakin bu rəngin bədbəxtlik rəmzi kimi təqdim olunması daha çoxdur. Məsələn, "Oğlu olanı ağ otağa, qızı olanı qızıl otağa qondurun. Kimin ki, oğlu-qızı yox, qara otağa qondurun, qara keçə altına döşəyin, qara qoyun yəxnisindən önünə gətirin... ". Lakin titul kimi işləyəndə bu söz cəsurluq, igidlik mənası daşıyır. Məsələn, Qaracıq Çoban, Qaragünə oğlu Qarabudaq və s.

Aktuallıq: Dilçiliyin son illərdəki inkişafının mühüm nailiyyətlərindən biri yeni bir dilçilik sahəsinin - onomastikanın yaranması və formalaşmasıdır. İngilis dilçiliyində bu məsələ geniş şəkildə S.Potter, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq onomastika məsələlərinin sistemli şəkildə uğurlu həlli və geniş tədqiqi isə A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Onomastika bir elm sahəsi kimi xüsusi adları (insan adları, coğrafi adlar, tayfa adları və s.) öyrənir və tədqiqat obyektindən asılı olaraq antroponimika, toponimika, etnonimika və s. bölmələrə bölünür.

Müxtəlif sistemli dillər qrupuna aid olan ingilis və Azərbaycan dillərindəki şəxs (xüsusi) adlarının özəl xüsusiyyətləri, onların mahiyyəti, sistemi, yaranması, mənşəyi, mənə əsası, yayılma regionu, quruluşu, inkişaf tarixi, təkmilləşməsi, üslubi imkanları, bir dildən başqa bir dilə transliterasiyası antroponimikanın əsas problemlərindən hesab edilir və bu məsələlər həmişə vacib hesab edildiyi üçün xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Metodlar: Tədqiqat işində təsviri, təhlil və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində həmçinin induksiya, deduksiya, tarixi təsvir və sistemli təhlil və hermenevtika metodlarından da istifadə edilmişdir.

Nəticə: Onomastik vahidlərin hər biri xüsusi sosial işarə hesab edilir. Onları öyrənmək, tədqiq etməklə xalqın tarixi, dili və çoxsahəli həyatının bir sıra mühüm məsələlərini aşkara çıxarmaq, dilin lüğət tərkibinin bütövlükdə xarakteristikasını vermək, dil tarixi, dialektologiya və üslubiyyətə dair mühüm qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaq, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, coğrafiya və başqa elmlərin bəzi mühüm problemlərinin açılmasına yeni istiqamət verməsi müəyyənləşdirilir. Bununla yanaşı, onomastik vahidləri düzgün təhlil etmək, onları qorumaq, nəsil-dən-nəslə ötürmək ümumi mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan onomalogiyanın müstəqil bir nəzəri dilçilik şöbəsi kimi formalaşması zəruri hesab edilir.

Britaniya adları və soyadları əsasən 4 geniş kateqoriyaya bölünür: 1) atanın adı; 2) peşə-sənət adı; 3) təsviredici adlar; 4) yer bildirən adlar.

Qərb mədəniyyətində bütün şəxslərin ilk adları (ingilis dilində *first name*) və soyadları olur. İlk adlar həmçinin “Xristian adı” da (*Christian name*) də adlandırılır. Onların soyadları isə ailələrini təsvir edən adlar kimi anlaşılır. Məsələn: Barak Obama = Barak and Obama. Bu ifadədə Obama şəxsin adı olduğu ailəni, yaxud qəbiləni, tayfanı təmsil edir. İngilis adlarında bu variantda çox rast gəlmək olur.

S.Potter “Dilimiz” kitabında ingilis dilində “Şəxs və yer adları”-nı xüsusi şəkildə tədqiq edir. O, ingilis dilində mövcud olmuş, yaxud olan şəxs və yer adlarının etimologiyası geniş şəkildə açıqlayır. Şəxs və yer adlarının seçilməsinin xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan onomastika məktəbinin əsası A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. O, şəxs adları, ad və insan anlayışı, eləcə də onların sistemini ümumi dilçilik baxımından təhlil etmiş, əsl şəxs adlarının yaranma səbəbini, onların leksik-semantik qruplarını müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində "Onomastik problem laboratoriyası"nın yaradılması, Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr edilmiş respublika konfranslarının mütəmadi olaraq keçirilməsi bilavasitə Afad Qurbanovun gərgin əməyi sayəsində baş tutmuşdur.

Onomastika sahəsində məktəb yaratmış görkəmli dilçi alimin elmi yaradıcılığında təkcə Şimali Azərbaycandakı onomastik vahidlər deyil, həm də Cənubi Azərbaycan və Qərbi Azərbaycandakı, eləcə də Gürcüstan və Dağıstandakı türkmənşəli onomastik vahidlər, xüsusilə toponimlər tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alvarez-Altman, Grace; Burelbach, Frederick M. Names in Literature: Essays from Literary Onomastics Studies. America: University Press of America, 1987, 241p.
2. Bradley H. The Making of English. England: Macmillan, 1968, 260 p.
3. Charles L.W. The English Language. America: Micethuen, 1949, 250 p.
4. Crystal D. The English Language. England: Penguin Books, 2000, 288 p.
5. Crystal D. English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 212 p.
6. Dunlap W. Middle English Surnames in West Yorkshire. England: Three Beacons Press, 2013, 250 p.
7. Dunlap W. Surnames and Society in West Yorkshire: An Analysis of Names in the Wakefield Court Rolls. England: Penguin Books, 245 p.
8. Elian C. Onomastics and Big Data Mining. England: Penguin Books, 2000, 190 p.
9. George L.B. A History of the English Language. Germany: Deutsch, 1958, 245 p.
10. Henry C.W. The Historical Study of the Mother Tongue. England: Macmillan, 1906, 145 p.
11. Henry S. A History of English Sounds. Oxford: Oxford University Press, 1888, 200 p.
12. Yespersen O. Growth and Structure of the English Language. Oxford, Blackwell, 1969, 235 p.
13. Kaplan J., Bernays A. The Language of Names: What We Call Ourselves and Why It Matters. Oxford: Oxford University Press, 2015, 312 p.
14. Logan P.S. The English Language. Oxford: Oxford University Press, 1952, 190 p.

15. Mario P. *The History of English*. England: Allen and Unwin, 1953, 189 p.
  16. Potter S. *Our Language*. England: New Press, 1976, 156 p.
  17. Room A. *Hutchinson Pocket Dictionary of First Names*. UK: Broadline, 2016, 340 p.
  18. Redmonds G. *Names and History: People, Places and Things*. Cambridge: Cambridge University Press, 264 p.
  19. Reaney P.H. *A Dictionary of English Surnames*. The Cambridge Dictionary of English Place-Names: Based on the Collections of the English Place-Name Society. England: Routledge, 2006, 584 p.
  20. Thomas M. *Fifty key thinkers of language and linguistics*. London: Routledge, 2012, 310 p.
  21. Online Etymology Dictionary. etymonline.com. Retrieved 26 July 2015.
- Azərbaycan dilində:*
22. Abdulla K. "Kitabi-Dədə Qorqud" germanistlərlə türkoloqların ilk təmas nöqtəsi oldu. Bakı: Ekspress, 2011, 19 s.
  23. Abdulla K. Sirr içində dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud-2. Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, Elm, 1999, 288 s.